

IMREH ISTVÁN

ELŐLJÁRÓBAN

Nehéz ma a *tudatnak* nyertesként versengenie a *létezés* gyors változásaival. Nem könnyű a ma emberének alkalmazkodnia a módosuló életrendhez, az új életvitelhez, és azt sem láthatja, ismerheti fel könnyen, hogy világa merre halad, s benne milyen irányt vesz az ő és az ő népének, maradékainak sorsa. Annak, aki nem vállalója az elsodrottságának, az öntudatlan létnek, annak gyötrő gondja az, hogy rendeznie kell viszonyát ezzel a megszelídített, de pusztulással is fenyegetett természettel, a javakat mind nagyobb bőségben és változatosságban ontó, fogyasztásukra s élvezésükre ösztökélő termelői szerkezettel, a vele járó munkaviszonyokkal, valamint az elmagánosító vagy közösségi igazodásra serkentő politikai rendszerekkel. Meg kell tehát találnia helyét a világban, s ehhez ki kell alakítania azt a mi valóságunkból megalkotott és emberre szabott *értékrendet*, amelynek jegyében tudatos jövőformálóként forrhat egybe más, vele egysorsú és egyakaraton lévő emberekkel. Mindezt tudva szegődtünk ezúton is az objektív társadalmi valóság feltárására vállalkozó tudománynak, a szociológiának, még közelebről pedig a *társadalomrajznak*, a *szociográfiának* a hírverőivé.

Előljáróban talán az is elégséges volna, ha elmondanók: hosszú-hosszú évtizedek óta ez az *első magyar nyelvű szociográfiai kötet*, amelyhez olvasókat toborozunk. Lemaradásunk bántó, és tudományosságunk annál is inkább elmarasztalható, mert világszerte megnövekedett a szociológiai érdeklődés, *hazai viszonylatban pedig régi hagyományokra alapozottan, új, nagyszerű lendülettel, köteteket sorakoztatva egymás mellé jelennek meg a változó valóság feltárását szolgáló írások*. Az 1971-es esztendőben már az eredmények felmérésére is sor került. Megjelent *A román szociológia ma (Sociologia românească azi)* című kötet, amelynek előszavában olvashatjuk: „A román szociológiának számottevő hagyományai vannak, értékei, amelyek régóta elemeivé váltak a nemzetközi szociológiának. De csupán a szocializmus az a társadalmi-művelődési rendszer, amely az összes szociológiai diszciplínák számára képes biztosítani mind a páratlan fejlődési lehetőségeket, mind az alkalmazás széles területeit. A napjainkbeli romániai marxista szociológia előtt nemcsak a hagyományok gazdagításának és továbbfejlesztésének, hanem számottevő minőségi ugrás végrehajtásának lehetősége is megnyílt. Az RKP olyan kedvező feltételeket teremtett a szociológiának, hogy – ha volt is idő, amikor a társadalomkutatók jogosan mondhatták, hogy erőfeszítéseiket nem támogatták és nem értékelték – ma ütött az órája annak, hogy ellenkezőleg ő tegye fel a kérdést: mindent megtettek-e, amit megtehettek, azért, hogy a nekik ajándékozott bizalomnak megfelelőjenek?”

Mindaz, amit a kutatás területeit sorra véve, még csak az indulás első szakaszát lezáróan, ez az egyetlen kötet is felsorakoztat, valamint az egy esztendő válogatott termése több mint két íven át áramló bibliog-

ráfijának bősége bizonyítja azt, hogy a valóságfeltáró lendület, ha önmagát sarkallóan, önmagával elégedetlenül is, de az új hagyományok teremtéséhez már elvégezte az alapozást.

A romániai szociográfiai irodalom további fejlődését külön, tágabb összefüggésben részletezzük majd, hiszen az erdélyi magyar társadalomvizsgálók hagyományait követve, a Gusti-iskola eredményeit népszerűsítők útján tovább haladva – ez is feladatunk. Most azonban csak a magyar nyelvű szociográfiai irodalom ütembeli lemaradását panaszoljuk, és a terhes adósságtörlesztés első rátájának fizetésekor, az első kötet szárnyrabocsátásakor megteesszük azt, ami sajnálatos kötelezettségünk: *beismerjük: mi alig-alig észrevehetően éltünk a számunkra is felkínálkozó lehetőségekkel.*

Ez annál is bántóbb, mert az évszázadok rendjén a hazai irodalom egészén belül a mi hozzájárulásunk sem volt jelentéktelen. Mind az eredmények, de még inkább a valóságfeltáró kísérletek, akarások síkján ösztönző erejű példák sokasága követeli meg a folytatást. Az *önismeretre törekedés parancsáról* kell szólnunk; arról, amit a közösségi életösztön, a legegészségesebb szemlélet követelt meg mindenkoron, amikor világváltozásban kellett tájékozódni. Zrínyi Miklós mondotta, és azóta is számtalanszor szebbnél szebb változatban született újjá ez a nekünk mértékszabó önvizsgáló állásfoglalás: „*Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek. Hanem én megmondom magadnak fogatkozásodat olyan szívvel és szándékkal, hogy megismervén magad is, reformáld vétkeidet.*”

*

A *hagyományok* gyökerei mélyre nyúlnak. A társadalomismeret, egyben az önismeret fogózkodót kínáló soraira már a krónikák lapjain, a napjaik históriáját rögzítők szavaiban is rátalálhatunk. Ez természetesen még nem társadalomrajz, és a szociológiához is csak adalékokat kínál, hiszen e tudományág nevét is csak 1837-ben írja le majd Auguste Comte. Az emberközi kapcsolatokról, a társas lét formáiról gondolkodók, arról vallomást tevők sorát mégis jogosan kezdhetjük azokkal, akik mint Szamosközy István, majd hosszú évtizedek múlva például Bethlen Miklós vagy Rettegi György, Újfalvy Sándor és annyian társaik közül emlékirókként, naplókat, feljegyzéseket fogalmazókként tudósítottak koruk társadalmi állapotairól. Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniaeja* pedig – bármennyire a régít sirató és elfogultsággal vádolható – már 1736-ban valóban a „változás”-okat megfigyelő íróember munkája.

Azok közül, akik már tudatosan fordítják figyelmüket az ország állapotrajzának megalkotására, a példát mutató az a Bél Mátyás, aki (l. *Notitia ... 1735–1742*) már nemcsak leírja, amit megért, megélt, megfigyelt, hanem helyszíni gyűjtéssel, a statisztikai felmérés eszközeivel is él, és a köznapi tevékenységek, a paraszti rétegek iránt is érdeklődést mutat. Véle egysorban említhető az erdélyiségbe jobban beletartozó Benkő József, aki főművében, a *Transilvaniában* (I–II. 1777–78) a XVIII. század második felében szintén a teljesség igényével fordul a maga világa felé. Az állami szintű hadi, politikai jelenségek körét túllépve ő a honismereti jellegű kérdések vizsgálatáig, a természet és társadalom erőinek felméréséig is eljutott. Ez az államismereti iskolától

elinduló és már a felvilágosodás fényeit is tükröző (részben kiadatlan) alkotás szintén csak soreleji eleme annak a seregnyi topográfiai, földrajzi s már mind több statisztikai anyagot is egybefogó munkának, amelyeknek szerzői között olyan jelentős kutatókat találunk, mint Schwartner Márton, Magda Pál, Fényes Elek; majd pedig e vonulat egyik jellegzetes műveként Kóváry Lászlónak 1847-ben megjelent *Erdélyország statisztikáját*.

A központi irányítást és igazgatást szolgáló, a társadalmi rend alap törvényeit elfogadó, de a javítás, jobbítás szándékával élő, gondolkodó és cselekedni vágyó tisztségviselők szintén hagytak ránk társadalomleíró műveket. Sajátos műfajunk ez is. A legjellegzetesebb példája a katonai főparancsnok Hadik András felterjesztése. Ő 1769-ben nyújtotta be emlékiratát, jelentését Bécsnek, rendkívül alapos elemzését adva az erdélyi viszonyoknak, reformokat, intézkedéseket is javasolva. Megelőzte őt Daniel István 1744-ben, aki szintén Erdély bajairól és azok orvoslásáról értekezett, s követte őt Fridvaldszky János, a tudós tanárember, átfogó javaslatokat tartalmazó általános gazdasági tervezetével. (A kolozsvári levéltárban pedig még más hasonló, válságot jelző kéziratot is találunk, nem is szólva az országgyűlési bizottságok munkálatairól, amelyeket szintén az jellemez, hogy a helyzetfelmérést követi a változtatás irányának és módjának kijelölése.)

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak, az 1793 és 1806 között tevékenykedő tudós társaságnak kohójában is forrt a honismertető gondolat, és hőjét szintén a felvilágosodás eszméitől kölcsönözte. A tervek között szerepelt egy enciklopédia gondolata is, amely Erdély történelmét, földrajzát, a művelődést éppúgy ismertetni kívánta, mint ahogyan ezúton is szolgálni akarta az országrész polgáris fejlődését. 1796 után egyre sűrűbben szóltak a „honismeret” fontosságáról, amelyet a nemzeti öntudat ébresztésének eszközeként is becsültek. Megvitták a statisztikai adatgyűjtés jobb módját, szóba került a néprajz is, majd főleg 1806 után az iparosítás igénye ösztönözte Zeyk Dánielt, Bolyai Farkast, Teleki Józsefet arra, hogy a társadalmi-gazdasági helyzet felmérését szorgalmazzák. A *Haza esmértetésére* több tervezet is készül, de az eredmények ebben a lassan a reformerség mértékismerő radikalizmusától is rettegő korban nem érnek be, hiszen ahogyan Bolyai Farkas mondja itt: „nagyokat nem lehet álmodni”.

A szabadságot, függetlenséget kivívni akarók, a társadalom új rendjére törekedők az 1848-as márciusi napok előtt az útleírások, útirajzok műfajában találtak olyan közlési formára, amely irodalmi mezbe öltözött lényegében *társadalomleírást* nyújt az olvasónak. A Nyelvmívelő Társaságnak Péteri Takács József már tanulmányba foglaltan írta meg a *Honi utazásokról* szóló módszери tanácsadásban, hogy az író „figyelje meg a lakosok életmódját, a munkához és a természethez való viszonyát, a táj sajátos jellegét és természeti kincseit”, s mindezt a nemzet jóléte, jövője érdekében. A társadalompolitikai, a pragmatista szándék, a reformkor harcos szemlélete megteremti ezt a közvetlenebbül és publicisztikai úton gyorsabban hatni tudó műfajt, amely a külföldi utazók, Széchenyi, Wesselényi és mindenekfelett Bölöni Farkas látásmódját is tükrözve vált tantárggyá a forradalmat előkészítő iskolában.

Igaz, az 1830-as évektől a magyar nyelvű haladó sajtó is jobb

lehetőségeket kínál. Élnek is vele, és ötvöznek egybe a bíráltnivaló jelenben valóságot és jövőndőlátást, földrajzot, statisztikát, néprajzot, napi élményt s történelmi reminiscenciát – s mindezt küszködve az irodalmi formával. Szentiváni Mihály, Ürögdi Nagy Ferenc, id. Zeyk János, Jánosfalvi Sándor István, Téglási Ercsei József s annyian mások tartoznak ebbe az úttörő táborba. Az *utazás divatja* című kötetében (1973) Egyed Ákos őket sorakoztatja fel, bennünket is felmentve a további elemzéstől. Annyit azonban még el kell mondanunk, hogy kötetnyi terjedelemben Kőváry László *Székelyhonról* (1842) szóló honi utazásában is testet ölt ez a fajta *honismertető szociográfia*.

Módszertanilag a reformkori társadalomvizsgáló még szoros összetartozásában kívánja ábrázolni a földet és az embert, a jelent s az ezt meghatározó múltat. Ezt tükrözik az első tudományosabb igényű megírt *megyei monográfiák*. Hodor Károly például azt tűzi ki feladatául, hogy *Doboka vármegyének* „természeti, polgári, erkölcsi, gazdasági, tudományos, egyházi és hadi, múlt és jelenkori mivoltát” tárja fel. Kozma Pál *Zaránd megye* monográfiáját a Tudós Társaság 1846-i felhívása nyomán írja meg. Abban pedig az áll, hogy: „Készíttessék bármely... vármegye vagy terjedelmesebb vidék vagy nevezetesebb város történelmi, földrajzi és statisztikai leírása...” 1848 után ezt a hagyományos utat járja Orbán Balázs is, aki legendássá váló nagy munkájának azt a címet adja: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*.

Ezeket a „népismereti”, „enciklopédiai” módszert kialakító úttörőket tehát az is jellemzi, hogy a természeti környezetben elemzik a nép „társas viszonyait”, a látott, a hallott, az írott információs anyagot egybeötvetően, oly módon, hogy a jelen múltba ágyazottan és jövőndőt kímélve szóljon az olvasóhoz.

Ami pedig a szerzők magatartását illeti – Jancsó Elemér, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Benkő Samu s mások tágabb körben elemezték már azt, hogy az írástudóknak abba a seregébe tartoznak ők is, akik vállalva az alkotást, a nép szolgálatát, magukra vették a nemzeti létért való felelősségteljes küzdelmet is.

*

A *transylvan magyar társadalomkutatás* című – részletes és e kérdések iránt érdeklődőknek oly hasznos – tanulmányában (1938) Szabó T. Attila az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásának is szerepet tulajdonít „abban a monográfia szerkesztési buzgalom”-ban, amely például Benkő Károlyt arra sarkallja, hogy a már polgárvá váló társadalomban mind a csík-, gyergyó-, kászonszékiet, mind a marosszékiet megyei monográfiával ajándékozza meg. Ez a műfaj és vizsgálódási forma terebélyesedik és válik lassan uralkodóvá, hosszú évtizedek során, otthont nyújtva a szociográfiának minősíthető vizsgálódásoknak is. Különösen a századforduló idején megnövekvő buzgalom és érdeklődés rendjén születik meg Alsó-Fehér, Szolnok-Doboka, Szilágy, Arad vármegye monográfiája, majd a főleg az anyagi életviszonyok vizsgálatára vállalkozók sorozata keretében Máramaros, Csik, Udvarhely, Maros-Torda, Kolozs megyék állapotának rajza. A honismeret, a helytörténet ebben a formájában a szerkesztők közös munkáját, többek összefogását is igé-

nyeli már, és ezeknek a munkaközösségeknek olyan irányítói válnak ismertekké, mint Tagányi Károly vagy Petri Mór, a közgazdasági monográfiák szerzői közül pedig olyan kiváló és szerény munkásai a honismeretnek, mint Kozma Ferenc, Nyegre László, T. Nagy Imre, Téglás Gábor, Barabás Endre és így tovább.

Az egységesebb múltú, több közös vonást hordozó megyei életkeret vizsgálata, a kisebb szerves egységek kutatása – közöttük most már az egy falnyi mikrokozmoszé is – a XX. század elején gyökeresedett meg és vitt közelebb az önálló, a társadalmi tudományok egészében külön státust kivívó szociológiához. 1901-től már van külön Szociológiai Társaság is és megjelenik az első folyóirat, amely társadalomtudományi jellegű, a *Huszedik Század*.

A századfordulón a földrajz, a statisztika már önállósult, külön diszciplína az etnográfia is, és ez jellemzi mindazokat a tudományokat, amelyek az államismereti, népismereti írásokban még egybeolvadottan jelentkeznek. Az önállósulás természetesen még nem teljes. A biológiai szociológia például a jogbölcséletben, vagy például Somló Bódog szokásjogról szóló értekezésében is megvalósulási terepnumra lelt. Annál izgalmasabb azonban az a fejlődésvonal, amely a kisebb társadalmi alakulatokig – most már a faluig is – elviszi a társas lét kutatóit, sőt a vizsgálatnak sajátos módszertani elvei is születnek. Ismét erőteljessé válik a politikai töltet, a bírálati tartalom – és ne feledjük: okkal –, hiszen az alig kiharcolt és kiépült tőkés életrend már válságjelenségekkel terhes, és érzékelhető a robbanásveszély is. Ebben a tudományos, társadalmi fejlődésmenetben a jövőtől radikálisabb változást várók, soraikban már a marxizmust is vállalókkal, még a tudományos publicisztika eszközeivel harcoltak. Emellett a valóság puszta tényeinek feltárása – és ez a szorosabban vett társadalomrajznak már akkor jelentős súlyt biztosított – az uralkodó renddel való szembe fordulást is jelentette. E körből példaként Braun Róbert emelhető ki, az, aki az első világháború előtti években *Lippa* helyzetét veti egybe egy olaszországi kisvárosával, megírja az *Adatok a vidéki munkásság életéhez. Marosvásárhely szervezett munkássága* című tanulmányát, majd *A falu élettanához* gyűjtött adatokat Maroscsicsérről.

Megjelenik tehát már a sajátos eszközökkel kutató, kis életkeretben a jelenségeket leíró társadalomrajz. Jellemző az, hogy immáron polgárjogot nyer a kutatásban a városi szegénység, a *munkásság*, s az, hogy a változásokkal vívódó paraszti lét is a figyelem homlokterébe kerül. A falvakról szóló beszámolók, leírások tömege jelzi mind a közügyek iránti érzékenység megnövekedését, mind pedig a „falukutatás” hagyományainak megteremtését. (Bővebben szól minderről Gáll Ernő *Tegnapi és mai önismeret* című tanulmánykötetében, valamint Egyed Ákos *A megindult faluról* szóló szövegközlésben.)

Volna ok, a hagyományok futó számbavételénél, a bírálatra is. Az oly sok szeretettel nyomon követett diszciplínánk ugyanis még ekkor is fejletlen, a legjobb színvonalú úttörő országokétól elmaradt, elméleti eredményeket kevésbé hasznosító, s a valóságfeltárás is inkább leírás, mint alap az elméleti igényű általánosításhoz. Mi azonban ezt tudva is – az önérzetet épen, a jó társadalmi közérzet szintjén tartó büszkeséggel – zárhatunk le egy hosszú korszakot, tudván, hogy dús és értékes

az a honismereti, népismereti keret, amely nálunk is dajkálta az *önálló-vá serdülő szociográfiát*. Művelői sorában jövendően munkáló, művelt és szolgálatvállaló férfiakat találunk, akik ha nem is tudták mindenkoron a világ élvonalába tartozóan művelni tudományukat, a legértékesebb művekből tanultak és a legjobbokhoz méretkeztek.

*

A két világháború közé eső időszak a robbanások, a társadalmi csapások kora, új igazodást követelő volt. Forradalmak, polgárháborúk, forrongások, új életrendező elvek születése és próbája, új szerkezetű társadalmak kialakítási kísérletei teszik világviszonylatban emberpróbálónak ezt a két évtizedet. A kisebbségi sorba hanyatlottak számára – a két évtizednyi, kataklizmák között csak lélegzetvételre is alig elég időben – még külön súlyos problémákat vetett fel az *eligazodni vágyás*. Az eszmei zűrzavarban fogózkodókat keresők, a válság-érzet hatására is, mindinkább a társadalom tudományai felé fordultak. A népi világ kutatása ily okok miatt is vonzotta magához azoknak a romániai magyar fiataloknak számbelileg is megnövekedett taborát, akik a bajok forrásvidékét akarták felfedni, akik tartozni akartak valahová – miután az uralomgyakorló makrostruktúrában hely számukra nemigen jutott. Közösséget kerestek, értelmiségi létüknek értelmet adó társadalmi hátteret, támaszt a létbizonytalanságban, szolidaritást a megmaradásért folyó küzdelemben.

Itt és ekkor a válságban vergődők, a falutól alig elszakadtok, a paraszti világhoz még ezernyi szállal hozzákapcsoltok, valamint a kisemberek gyermekeiből oly nehezen és oly kevesen tanultakká váltak java – a szegénységbe süllyedt földművelők felé sodródott. Az ilyen irányba elkötelezett népi értelmiségiek eléggé sokan voltak, már csak azért is, mert a forradalmi tanácsmozgalom leverése után a számbelileg túlsúlyban lévő paraszti nép latens ereje kínált számukra védelmet, egybeforrásra alkalmasnak tűnő közösségi menedéket, nemzetiségi erőtudatot és lehetőséget a szolgálatra, ami nélkül nincs igazi írástudói létezés. Falun lehetett még erőt sejtteni. Itt – a népi hagyományok letéteményeseinél – lehetett önértéktudatot adó művelődési kincseket is felkutatni és felmutatni. Itt lehetett vezetésre szorultakra is rátalálni, olyanokra, akiket gyámolítva az olyan nyomasztó kisebbségi érzettől, fölöslegesség-tudattól valamelyest menekedni tudott a közösség melegére áhító értelmiségi.

Az út, amelyen jártak, minősülhetett helytelen irányba vezetőnek, tévelygésekre csábító, de nem volt véletlenszerű. Volt hagyománya tartalmában és abban a magatartásformában is, amely a társadalomvizsgálatban a jobbulás, a javítás reménységének, a jövőszolgálat lehetőségének horgonyát vetette. Ily módon a sajátos viszonyok a szociológiának egy még mindig a társadalmi-politikai harc színterén cselekvő formáját, a *falukutató szociográfiát* tartották fenn. Természetesen ezen az általános vonulaton belül világnézetileg, politikai tájékozódás tekintetében igen sok árnyalat, színezet tagolta csoportokra azokat, akiket az fűzött egybe, hogy elsősorban a parasztság, a falu szemszögéből mérlegették a társadalom problémáit.

Módszerileg két sajátos kutatási forma vált hatást gyakorlóvá. Egyfelől a monografikus szociográfia kínált szakszerű mintát, másfelől az irodalmi szociográfia ösztönzött közvetlen és gyors hatású harcos önismereti írásokra. Az eredmény: e két önmagában is sajátos véglet között az átmeneti formákban testet öltő kísérletek sokasága.

Nincs terünk e szép kezdeményezések és hagyományteremtő írások elemzésére. Beszámolt róluk Venczel József (*A falumunka és az erdélyi falumunka mozgalom*, 1935), Szabó T. Attila – már említett 1938-as írásában –, Gáll Ernő a tegnapi és mai önismeretet nyomozva (1975-ben), és készül Balázs Sándor részletes kritikai tanulmánya ennek a korszaknak oly sokszínű önvizsgálati munkásságáról, annak szemléleti változásairól és variánsairól. Az elődök, az ösvényt-taposók útján viszont végig kell sietnünk.

Az értelmiségi radikális vonalat Turnowsky Sándor a *Korunkban viszi tovább. Adatok a vidéki munkásság életéhez* (1929) című tanulmányában megismétli Braun Róbert felvételét a marosvásárhelyi munkásság életviszonyairól, majd Braun Róbert is megismétli maroscsicséri kutatását (Századunk 1936). És társukként említhető Aradi Viktor is, aki a marxizmus felé tájékozódóan a román paraszti rétegek sorsáról tudósítja a magyar olvasókat. Munkájuk azonban igen nehéz, hiszen hiányzik valaminő szociológiai egyetemi katedra irányító hatása, nincs intézményes keret, amely a kutatás anyagi feltételeit biztosítaná, az állami hatósági szervek részéről pedig nem támogatás, hanem jogos vagy indokolatlan gyanakvás kíséri azok munkáját, akik a társadalomvizsgálatot egyénileg végzik. A *Korunk*, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, az *Erdélyi Tudományos Füzetek*, de még az irodalmi lapok – az *Erdélyi Helikon*, a *Pásztortűz* – is keretet, közlési lehetőséget kínálnak a szociográfiában munkálkodóknak. Folyóiratuk azonban – bár alapítási kísérletek is akadnak – nincs. Ilyen feltételek közepette kell sokra értékelnünk például Kovács Katona Jenő írását (*Egy kallódó szilágysági falu*, 1937) amely a *Korunkban* jelent meg, vagy Nonn Györgynek (*Telepes község a határmentén*, 1938) a *Hitelben* publikált faluvizsgálatát. Igen jelentősek Venczel Józsefnek a statisztikai megalapozottságú, valamint Jordáky Lajosnak a kolozsvári munkásság életviszonyait felmérő írásai.

A szervezeti keretek megteremtésének gondolata, nem véletlenül, a válság időszakában foglalkoztatja leginkább az értelmiségi fiatalokat. 1930-ban indul meg az *Erdélyi Fiatalok Faluszemináriuma*, amely bár elsősorban a toborzásnak, a telkesítésnek, de már programformálásnak, a felkészülésnek is a műhelye. Eredményei ismertebbek, de ez nem menthet fel az alól, hogy Mikó Imre több község vizsgálata nyomán megszületett munkájára ne utaljunk. Az *erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932) ugyanis tükrözi mind a románság felé az együttélésben utat törő szándékot, mind a marxizmust is tudatosító forrásként használó radikalizmust. Terjedelmesebb falu-füzete e körben még Demeter Bélának és Gyallay Papp Zsigmondnak jelent meg. Ezeknek a szakszerűség útját-módját kereső fiataloknak a körébe tartozott Balázs Ferenc is, aki a *Rög alatt* (1936) és *A zöld árvíz* (1937) című könyveiben villantotta fel a vallomásos irodalmi falukutatás szép egyéni formáit.

Az önismeret fórumaként felfogott társadalomvizsgálat sajátos tenni-valóit 1936-ban Venczel József összegezi. Ez, szerinte: „...amolyan sta-

tisztikai kimutatás népünk számarányáról, elszórtóságáról, foglalkozásbeli megoszlásáról, gazdasági erőinek mennyiségéről és lehetőségeiről, közművelődésünk helyzetéről, egészségügyi viszonyainkról, egyházi és társadalmi szervezeteink szerepéről, a román államban megszerzett közművelődési, gazdasági és társadalmi-politikai súlyunkról, másrészt öszinté bírálat önmagunkról...”

Jellemző az is, ahogyan a Vásárhelyi Találkozó gyakorlati kívánságként iktatja programjába azt, hogy fontos feladat: „A néprajz és társadalomkutatás megalapozása és intézményessé tétele.” Erről vallott már 1937 tavaszán a Független Újság körkérdésére válaszolva többek között Jancsó Elemér is, arról szólván, hogy a cél: a kisebbségi magyar valóság szigorú felmérése, és Balogh Edgár is: „Szociográfiáról, reális népmisemetről van szó mindenütt, a katolikus diákoknál éppen úgy, mint a Korunk gárdájában.”

A társadalmi várakozásnak megfelelni akaró kisebb tanulmányok seregéről nem téve említést, a számunkra oly sokat jelentő előzmények sorában Böződi György könyvét kell megemlítenünk. A *Székely bánja* (1938) már egy sorozatnak (Erdély felfedezése) kívánt első könyve lenni. Műfajilag ahhoz az irányzathoz csatlakoztatható, amely az irodalom eszközeivel, túllépve a szakmunkák rideg tényfeltárási módján, kívánt társadalmi önismeretre nevelni. Hatása igen nagy volt. Az Erdélyi Enciklopédia sorozatban ezt követte Nagy István *Külvárosa*, amely „Ismeretlen Erdély” sorozatcímmel is jelzi a valóságfeltáró szándékot. A *Külváros* megszólaltatójának küldetésvállalása még messzebb esik a szaktudományi vizsgálattól. Jelzései azonban az irodalmiasság köntösében is új területet, népi létformát feltáróak. Utánuk Vámszer Géza szakszerűbb könyve, a *Szakadát* (1940) ismét egy faluhoz vezérel s annak alapos, sokszínű ismertetése.

Bábonya története és települése (1939) Szabó T. Attila tollából már egy más, hagyományosabb utat követő. Néprajz, történelem, recens jelenségek együttes vizsgálata ez, és jelentős azért is, mert korábbi együttes kiszállás eredménye, tehát az új, monografikus kutatási móddal is kísérletező.

*

Méltánytalanság, súlyos tévedés volna eszmei síkon ma felhanyagolni mindazt, ami történeti távlatban jól iskolázott utódoknak már könnyen felfedezhető tévelygés. A mi korunk fejlett, intézeti, nagy közösségeket mozgató, intézményi társadalomvizsgálója is pálcát törhet a módszerbeli fogyatékoságok fölött. Van tehát bőven bírálni való, de még inkább van olyan tiszteletre méltó hagyomány, amely előtt a továbbhaladásra készülően tisztelegnünk kell. Ilyen útravalónak kínálkozó az elnyomottakért, a nép fiaikért, a szegénysorban élő munkásokért, parasztokért, valamint a nemzetiségi sorsért és jövőjéért való értelmiségi felelősségvállalás. Egy életet betöltő parancs ez, akár Gaál Gábort, akár Balázs Ferencet vagy annyi más küzdelmes, áldozatvállalóan jövőt munkáló sorsot szemlél mintát keresve a mai társadalomvizsgáló. Azok, akik a két világháború között a magyarság népi állományát, a szórványkérdést, az oktatásügyet, az életviszonyokat kutatták, szép – tájainkon messze túlsugárzó értékű – példáit teremtették meg a minden haladó

román törekvéssel való egybefogásra. Ahogyan a Gusti-iskola méltatása, szerettetése sugárzik a kor legjobb magyar fiataljainak írásaiból, az a mának is fontos mondanivalót hordozó üzenet.

A társadalom általános mozgásirányának kitapintása szintén olyan sajátosság, amely a világhoz kapcsolta az erdélyi magyar szociográfusokat. Legjobbjaikban megérelve annak tudatát, hogy a társadalom egy rétegének, egy nemzetiségi csoportjának sorsa sem változtatható meg különállóságában, csupán az egész szerkezet egyetemes összefüggésrendjében.

A világháborús évek, az újabb társadalmi kataklizmák, válságok természetesen nem kedveztek a szociográfiai kutatásnak. A Venczel József vezette fiatalok intézményi-társadalmi támogatást kérelmezve, s az egyetemi hallgatók kutatókedvére, népet szolgálni akaró önzetlenségére alapozva szervezték meg a *bálványosváraljai falukutató tábort*. Ez a többéves, a falukutató írók cselekedetre lelkesítő politikai radikalizmusát, lendületét és a Gusti-iskola módszerességét ötvöző váraljai kutatás az anyaggyűjtés fázisában rekedt meg. Izelítőt adott azonban a több tudományt egybefogó, több kutatót együttes munkára serkentő monografikus módszer lehetőségeiből. A kalotaszegi jogszokás-kutatást szintén csoportosan végezték az egyetemi hallgatók. Az Erdélyi Tudományos Intézet keretében folyt a Borsa-völgyi vizsgálgódás is – de a különálló egyéni elemzések (megjelent egy népegészségügyi és egy népzenei kötet) szakmai síkon nem biztosíthattak módszertani kibontakozási lehetőséget.

A Korunk megszüntetése, a háborús évek mind erőteljesebb vélekedést korlátozó és üldöző rendje természetesen mind a szociológiának, mind az ahhoz szolgálattételével kapcsolódó szociográfiának súlyos nehézségeket okozott.

A szocialista társadalom építésének megnyíló lehetősége kezdetben ígérte a folytatást, és a lázas tervezetések az egyetem társadalomtudományi tanszékein dolgozókat is mozgósították. Az itt még működő Erdélyi Tudományos Intézet-részleg a történeti, szociográfiai és a néprajzi kutatást helyezte előtérbe. (Sor került bukaresti gustiánus fiatalokkal egy kajántói együttélés-kutatás megszervezésére is.) Jordáky Lajos társadalomtudományi intézeti munkaközösség egybeforrasztásán munkált, Venczel József a monografikus kutatás és a statisztikai felvételezés módszerét oktatta. Az első népi egyetemeken ezek a diszciplínák nagyszámú érdeklődő hallgatóságot toboroztak, az Egyetemen pedig a szakszemináriumokban folyt a társadalomismereti szemléletmódok vitatása. A diákság Móricz Zsigmond Népi Kollégiuma szintén tervezte a monografikus társadalomkutatások folytatását, de addig is a háború utáni életviszonyokat mérte fel, a kolozsvári háztartási költségvetések százainak, a változó piaci áraknak statisztikai nyomonkövetésével.

A szociográfia, miként maga a társadalom is, olyan öröklött szerkezettel indult tehát, amelynek számottevő elmaradottságból kellett a korszerűségbe átlendülnie. Ez a folyamat nem lehetett zökkenésmentes. Torzulásai a társadalomkutatást is eltérítették a valóságos folyamatok tüzetes tanulmányozásától. Saját, önálló kutatás helyett, nemcsak hosszú távon, hanem napi vonatkozásban is, elvi magyarázatokkal igazoltunk tervezéseket, eljárásokat, döntéseket, mellőzve a valóságfelmérő kutatást.

A 60-as évek azonban ezen a megtorpanáson is túlegyűzték. Ismét fellendült, sőt országos viszonylatban nagyon gyorsan a nemzetközi élvonal számára is figyelemre méltó termelővé vált a hazai szociológia és melléktudományai. Ebből a munkából kell nekünk is kivennünk részünket, hiszen az általános, országos fejlődésnek összetevő eleme az, ami mivelünk történik, s van olyan eleme is a fejlődésnek, amely sajátosan, elsősorban minket jellemez, tehát bennünket érdekel.

*

A tudatos társadalomépítés nem nélkülözheti az igazság kutatását, a módszeres, pontos valóságfeltárást. Szabédi László szavaira kell emlékeznünk: „Nem igazságok termelésére és propagálására, hanem igazságok felfedezésére és tudatosítására kell törekedni. Mert az igazság nem terem, hanem van; azelőtt is van, mielőtt ismernők, és miután megismertük sem változik; van, ha kedves is nekünk, s van, ha nem szeretjük is; van, ha hirdetjük is, és van, ha le is tagadjuk. Aki repülni akar, nem azzal segít magán, hogy letagadja a földi nehézkedést, hanem azzal, hogy belekalkulálja számításaiba.”

Már megjelent és még nyomdafestéket nem látott írásokból ennek a gondolatnak a jegyében szerveztük egybe első kötetként (a nyelvészet, a néprajz, a történelem és a zenetudomány mellé felsorakoztatva végre) a társadalomkutatást is. Hagyományokat kívánunk folytatni és együttműködni mindazokkal, akik a hazai önismeret munkásai. A szerzők nem szakemberek. A legfiatalabb végzi csupán közülük hivatásként ezt a munkát. A többi zömmel mindenféle tudományágból verbuvált tanárember, aki a valóságkutatás hívó szavára önkéntesen táborba sietett. Van közöttük népért élő lelkes, a paraszti sorsért aggódó tisztviselő, s végül akad soraikban egyszerű, falujáról valló földműves ember is. Felkészültségük, szociológiai tanultságuk változó. Általában jellemzi azonban őket az ősi erdélyi forma: a mintákból tanulás. Az önművelés mellé társul az egyénileg, néha talán magánosan is végzett munka. Közös bennük a felelősségtudat a jövőért, eleven a tennivágyás és élő annak tudata, hogy szolgálatot kell vállalniuk.

Erdély sok tájegységéről valók. Székelyföld és Kalotaszeg küldött elsőként több hírhozót, de Szilágy s a Szeben-vidéki szórvány is jelentkezett. Azt, hogy sem a szűkebb szülőföld munkaközössége, sem valószínű tudományos intézmény nem öleli egybe őket – tanúsítja a módszerek különbözősége is. Abban hasonlítanak egymásra, hogy kisebb társadalmi formációt vizsgálnak. A nemzetiségi életrendnek valóban ezek az életegységei. A magyar nemzetiség egészének szintjére elemzéseikkel nem juthattak fel, hiszen ilyen vizsgálódásra csak intézményes keretben, összefogottan, központi irányítással vállalkozhattak volna.

Módszereikben sem egységesek. Tudják ugyan, hogy „a jelenségek értelmezését megelőzi a jelenségek felfedezése”, ez a feltárómunka azonban többféle. Akad közöttük jelenségeket kvantifikáló, statisztikát készítő, egy kis egység minden adatát egybegyűjtő, s olyan, aki mintavétellel készít reprezentatív statisztikát. Az ankét, a kérdőív is használatos, a tényanyag azonban sokaknak életük része, tudatukba ivódott valóság, s azt sorakoztatják fel a „méréssel” megismert társadalmi valóság mellé. Szerzőink egy része a módszerrel való találkozás friss élmé-

nyét az olvasóval is meg kívánja osztani, míg mások feltételeznek valamelyes szakmai jártasságot; s van olyan is, aki módszerre nem is gondol, közli azt, amit elmondandónak érez.

Stílusukban is ott kísért egyeseknél a falukutató irodalom sok formai eleme. Azonban kevesebb a lírai oldottság, a szép, a tettekre mozgósító szavakba öltözködött hevület. Több a tényeket a maguk valóságában rögzítő, szárazabb, a szociológiai fogalmakat is kereső, az új diszciplína kifejezési nehézségeivel is küszködő írás. Együtt azonban – bizakodóan hisszük – a sokféle szó egyként akarja mondani a mi valóságunkat.

A közölt tanulmányok némelyikében történetiséggel is ötvöződik mai világunk képe. Hagyományos már ez minálunk, de az is szintén igaz, hogy minél számottevőbb egy folyamat, annál szélesebbnek kell lennie annak az időbeli keretnek, amelyben értelmeződik. Örökségünk a néprajzi gyűjtés is, ami át-átszővi egy-egy jelenség köreit, életszerűbbé téve, sajátosságait felmutatva.

Szemléletmódjukban az is közös, hogy írásaik mélyen gyökereznek a romániai társadalmi valóságba. Bekapcsolódásukat nem az ünnepélyesség szintjén, nem nyilatkozási formában tanúsítják, hanem azzal, hogy az egész ország lüktető ritmusába és életrendjébe ágyazottan követik nyomon a magyar népesség, falu vagy család dolgait. Ott pedig, ahol közvetlenebb az összefonódás, együtt is vizsgálják a magyar és a román lakosság problémáit.

Tudatunkba ivódottan él az a gondolat, hogy a szociográfia politikai jellegű műfaj. Azzá minősítette gondolatainkban az az elkötelezettség, amivel népet és haladást szolgálni akaró értelmiségiek ezt a szellemi munkát cselekedték. A valóságfeltárás, a társadalmi valóság pusztá tényszerű megmutatása – láttuk a múltban gyakorta – egyben az igazság kimondása és így ellenzéki politikai cselekedet is volt. A mi forradalmi politikánk belülről szemlélve a változások, a szüntelen társadalomalakítás politikája. Egyéni, szerzői bátorság tehát ma ahhoz kell, hogy a tudatban helyesen tükröződő valóságot a felfedezője meg is fogalmazza, hiszen a szilárd rend keretei között parancsoló szükség a társadalomalakítás, kell a jó irányú változtatást javalló intellektuális radikalizmus. A szocialista társadalom és jövőnk követeli meg tehát például a partikuláris érdekeken való felülemelkedést, de *a sajátos érdekekhez, értékekhez való ragaszkodást is*. Az objektivitást szerzőink általában a kötelező magatartás alaptételeként tisztelték, tudva azonban azt, hogy az elkötelezettség nemcsak társadalomrajzot, hanem *társadalompolitikát* is igényel tőlük. Éppen a társadalomépítésben való részvételük követeli meg, hogy néhányszor jelenségeket minősítsenek, valamit elmarasztaljanak, vagy a beavatkozáshoz utat mutassanak.

Egészében véve azonban tudjuk, hogy az első s így nagyon jelentős, s egyben kezdőn botladozó lépéseinket tesszük. Módszerben, szemléletben, megformálásban bizony nagyon érződik a hosszas kényszer-pihenő hatása. Időt, szaktudást és munkálni vágyó jószándékot felhasználatlanul hevertetni, veszni hagyni károsodás nélkül egy tudományágban sem lehet. Az országos szintemelkedés és a hagyományok rangos volta azonban – tudjuk – gyorsabbá is teszi a felzárkózást.

Minden emberi közösségnek ma már elsőrendű kötelezettsége az, hogy népességállományát számba vegye. A demográfián belül, de ezen már túl is, e kategória mozgásrendjét sem hanyagolhatjuk el. A kötetünkben első helyen éppen az ilyenszerű népességállománybeli változások állanak. Jelentőségükről már Venczel József is szólt: „1950 és 1969 között – a szocialista iparosítással összefüggő tervszerű népesség-átstruktúrázás következtében – az agrár-mutató 74-ről 51-százalékra csökkent, és ez világosan mutatja, hogy az addig halmozódó »álló« agrárnépfőlegleg folyamatosan és fokozatosan átment az ipari és szolgáltatási foglalkozások körébe. Egy emberöltővel előbb a viszonylagosan nagy és mozdulatlanságában nyomasztó agrárnépsűrűség, ma *az ütemesen kisebbedő agrárnépességi többlet mennyiségileg fokozódó és minőségileg mind változatosabb formákban kibontakozó mobilitása* a fő kérdés. A társadalmi alapstruktúrára közvetlenül ható összetett folyamat ez, és tanulmányozása a konkrét szociológiában a *ma időszerű* legfontosabb tárgykörök egyike.” A kelet-európai parasztság, és kereteiben a mi parasztnépünk is, megrekedt a feudalizmus hosszú évszázadaiban; olyan élet- és szokásrendszerbe, olyan társas formációkba gyökeresedett bele, hogy az alig évszázadnyi élettartamú tőkés rendszer az „ősi” életforma bomlását indíthatta csak el és megszülhette a paraszti létezési mód csődjét. Ezt a parasztságot és legjellegzetesebb társadalmi alakulatát, a falut vizsgálják többségükben, most már *a gyökeres átalakulás stádiumában*, szerzőink. Ezt indokolja az, hogy sokan közöttük falun élnek, a falukutató hagyományok is ösztönzőek, de legfőképpen az, hogy ez a falusi mobilitás, az új exodus az, amely valóban egyik legszámottevőbb kérdésünk. Mi történik népünkkel, hová telepszik és a lakóhelyét, foglalkozását megváltoztatva hogyan fordul el hagyományoktól, művelődési, magatartási rendszertől, miként szakad ki az őt hajdan oly szoros pántokkal magába záró falu közösségéből?

Az, hogy fogyó vagy növekedő-e a népesség száma, szintén nem közömbös és nem is jelentéktelen kérdés. Életerőnk, életkedvünk kérdéséről, népi jövődönk, sajátos kultúránk sorsáról, annak alapjáról van szó. Ezért általános a család iránti érdeklődés, a népgyarapodási problémák boncolgatása nemcsak Kalotaszegen, hanem az udvarhelyi tájegységben vagy Szeben vidékén is. Minden népességi változás mögött ott állanak a változó életviszonyok. A közölt tanulmányok vagy a demográfiai problémákhoz kapcsoltnak, vagy külön is ezért elemzik a kereseti lehetőségeket, az embert megmozgató és megváltoztató új munkafeltételeket, munkaviszonyokat.

A változó életforma sodrában élők szellemi érdeklődésének vizsgálata szintén ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik, éppen úgy, mint a falu felé tartó értelmiségi exodus a maga sokrétű és nem könnyen megoldható gondjaival.

Tematikailag még sokszínűbbnek is kellene lennie kötetünknek. Egyelőre ennyire tellett erőnkől, de azért úgy véljük, szerzőink nem tájékozódtnak helytelenül.

A tanulmányok, szintén erdélyi módra, egyszerre gondolnak a szaktudomány fejlesztésére és arra, hogy az olvasóközönségben éllesszék a napjaink problémái iránti érdeklődést, egyéni sorsuk gondjai közepette láttassák meg velük az őket egybefogó közösség hasonló nehézségeit, te-

gyék őket önmaguk tudatosan élő kortársaivá. Minden írás dokumentum is egyben, szakszerű vizsgálaton, tényismereten nyugvó vallomástétel mirőlünk az unokák és még távolabbi nemzedékek számára. Ugyanakkor fokmérői ezek a dolgozatok annak is, hogy milyen szinten, milyen módon tudunk jelenkorunkról helyesen ítélni. Végül választott diszciplínáknak lényegéhez tartozó szervező, formáló elv: *a feltárt valósággal kapcsolatos állásfoglalás*. Bizakodunk tehát abban, hogy a kiszélesedő társadalomkutatás nyomán gyarapodni fog az informálás elfogadásán túllépő, a feltárt világhoz a változtatás szándékával viszonyuló magatartás is.

*

Idő- és térkategóriák változásának jegyében zajlik az életünk; a hajdani évszázadok megállapodottságát, a társadalom viszonylagos mozdulatlanságát gyors átalakulások és növekvő térbeli mozgékonyság váltotta fel. Ebben a fejlődésben óhatatlanul megváltozott a nagyobb és kisebb közösségek viszonya is. A legátfogóbb, az állami keret mind több szállal köti magához az egyént, és mélyebben hatol be a közösségek életébe is. A makro-környezet, a társadalom uralkodó rendszere a kiscsoportokból álló mikro-környezetre is nagyobb hatást gyakorol. Jó volna, ha a jövődöbéli – e kötet folytatásaként végzett – szociográfiai kutatás a nemzetiségi csoportot, a várost, a falut, a munkahelyet, a lakhelyet, iskolát, baráti kört vagy a családot ebben a makro-környezettel való kölcsönhatásban is elemezné. Valójában tehát a kisebb társadalmi alakulatok és az azokat közvetlenül meghatározó külső feltételek egységének feltárása is szükséges volna.

Jövendőre gondolóan, azt is fel kell vetnünk, hogy a legjelentősebb életkeretté a város válik. A településszociológia az urbanizáció problémáját eléggé hangsúlyossá tette. A falu helyett tehát a várost kutassuk? Valóban szükségesnek látszik a gyérülő népességű faluból a városba kísérni el a rural-exodus alanyát és felkutatni a megnövekedett helyi városiasodás jelenségeit. Régen, a már vázolt szociográfiai érdeklődésben a parasztság felé fordulás indoklásaként emlegették azt, hogy ez a népcsoport a magyar nemzetiség megtartó erőforrása, hiszen már csak számszerűleg is több mint háromnegyede a lakosságnak. Ma ez a parasztság fogyó irányzatot mutató, s jóllehet ma is jelentős, hiszen mintegy felét teszi ki a magyar népességnek, számottevő része vált és naponta válik munkássá, a szolgáltatások körében dolgozóvá, tisztviselővé, értelmiségivé vagy félagrárius életformában élővé. Ennek a metamorfózisnak a kutatása sem lehet falura vagy városra korlátozódó, hanem csak mindkettőre kiterjedő.

A falusi életkeretben az etnikailag egységesebb települések köre történetileg kialakult forma volt, amelyhez sajátos kultúra is társult. Az urbanizáció nemcsak specifikus foglalkozási struktúrát, életmód-változtatokat, társadalom-lélektani jellegzetességeket tesz uralkodóvá, hanem a hagyományos szokásrendbe ágyazott és etnikumhoz kötött műveltséget is átalakítja. A tudományos-technikai forradalom időszakának sodrában, a változó élethelyzetben új értékrend formálódik, új életelvek születnek, a városlakó ember új módon kísérli meg szórakoztatóvá és széppé, tartalmassá tenni az életét. Az urbanizáció tehát művelődésváltást is

jelent, és számunkra nem közömbös: mi vész el, mit adunk fel, és mi az, amit nyerünk, vagy miként ötvöződhet új és régi, hagyományos és korszerű szükségletből született érték.

A városiasodás kereteiben megnövekedett a szervezetek jelentősége is. A régi települési-foglalkozási kisközösségek – a faluközösség, utcanegyed, céh, állattartó vagy gyümölcs-, szőlőtermesztő egyesülések – kora lejárt. A társadalmi szervezetek viszont időlegesebbek, hagyománytalanabbak. A polgári szervezetben ugyanakkor a túlságosan hidegre váló társadalmi organizációk gyanúsakká váltak: az elidegenedés formai kereteiként is emlegetik őket. Az sem közömbös tehát, hogy a falu és város lakosságcserejének során sikerül-e a szorosabb emberközi kapcsolatok melegét átmenteni, s kialakulnak-e erőteljesebb *mi-tudattal* élő kisközösségek a korszerű városias társas kapcsolatok rendszerében. Ezért kell a városra költözöttnek a lakótelepére, negyedébe, tömblakásába is utánamenni és mind a gyárban, mind más munkahelyi egységekben szemügyre venni őt.

Az, ami a szociográfiai kötetekből a jövőben már semmiképpen sem hiányozhat, az a változó tudat vizsgálata. Annak a feltárása, hogy mind a családban, mind a hagyományátadás és az új szemléletre nevelés köreiben miként alakul, formálódik újjá a hajdani falusi székely, szilágy-sági, bihari vagy kalotaszegi, s milyen tudattartalommal él a gyereke. Az iskolaszociográfia ezért nem lehet például csupán a társadalmi mobilitás fokának felmérője, jóllehet az sem közömbös, hogy az egyes népességi – foglalkozási, etnikai és más – kategóriák számára mennyire „nyitott” a társadalom.

A jövődőre gondolás jegyében zárjuk e sorokat, tudván, hogy miként e kötetben ma, úgy másokban holnap ismét egyesíteni fog bennünket az új emberi társadalom munkálóival a szociográfiát újjáépítők kalákája.